

*Недељко Радосављевић
Мирјана Маринковић*

ТРИ ДОКУМЕНТА ЗА ИСТОРИЈУ ХРИШЋАНСКИХ ЦРКАВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

САЖЕТАК: У раду је указано на три предмета османске провенијенције из Бугарског историјског архива у Софији, која указују на положај хришћанских цркава у Босанском ејалету у другој половини XIX века након извршених танзиматских реформи и војне експедиције Омер-паше Латаса. У предговору су дати основни подаци о самим документима, описане њихове основне палеографске и дипломатичке особине и истакнут њихов значај за истраживање историје Православне и Римокатоличке цркве у Босни и у Херцеговини у том времену. Документа су транскрибована на савремено турско писмо, а у наставку текста дат је и њихов превод на српски језик.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Османско царство, Босански ејалет, танзиматске реформе, хришћанске цркве, историјски извори...

У Бугарском историјском архиву (Български исторически архив), у Софији, у Фонду 198 А, чувају се три документа у једној тематској целини (*колекција*) под збирним именом *Немухамедански религији*, која се одnose на обнављање старих цркава и подизање школа за школовање свештеничког подмлатка. Сва три документа су османске провенијенције, писана турским језиком и арапским писмом, и настала као резултат деловања османске администрације у конкретним случајевима. Први и трећи документ односе се на православну цркву у Босанском ејалету, односно његовом Травничком санџаку, и настали су 1858, односно 1872. године. Други документ, из 1864. године, односи се на проблем отварања верске школе, који су покренули два фрањевачка манастира (самостана), која се налазе у селима Гуча Гора и Горица, тада административно у кадилуку Ливно.

Документа о којима је реч су оригинали, на њима се налазе печати институција и потписи чиновника који се у њима помињу. Када је реч о њиховој физичкој очуваности, акта су делимично оштећена, што је онемогућило њихово потпуно ишчитавање, али ти недостаци не утичу на разумевање њиховог садржаја.

Акта су настала након што је у Босанском пашалуку, у војном походу Омер-паше Латаса 1850. године, коначно сломљен отпор локалног

муслиманског племства, и након извршених танзиматских реформи 1839. и 1856, којима је реорганизована државна управа, а становништво Османског царства, без обзира на верску припадност, формално изједначено пред законом.¹

Први документ односи се на градњу једне од православних цркава у Ливањском кадилуку, односно на питања власништва самог земљишта на коме треба да буде саграђена и питање плаћања његовог коришћења, односно десетине. Из документа се не види у ком месту црква треба да буде подигнута, али је скоро сасвим извесно да се ради о старом, обновљаном храму, јер се каже *црква која ће изнова биџи њодиџнуџа*, и поред тога што је цитирана једна законска одредба о градњи нових цркава, и наведена чињеница да у том крају православно становништво нема цркву.² Из овог документа види се како је у пракси вршена административна припрема за давање дозволе за изградњу хришћанских храмова што је, до поменутих реформи, османским законодавством било потпуно забрањено. Такође је јасно да се православно становништво те области одлучило да тражи дозволу за изградњу цркве а то је, иако се из документа не види, свакако морало да реализује преко свог верског представника пред османским властима, у овом случају сарајевског (дабробосанског) митрополита. У то време, на челу Сарајевске митрополије налазио се митрополит Дионисије (1856—1860), пореклом Грк, који је имао посебне заслуге за оснивање и одржавање школа за хришћанску децу при црквеним општинама.³ Систем милета⁴ у Османском царству и даље је постојао, па се због тога православно становништво Ливањског кадилука, као и сама црква, у документу назива *римско*, односно *ромејско*,⁵ иако у тим крајевима, изузев малобројних трговаца по касабама, Грка (*Ромеја*) сигурно није било.⁶

¹ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959, 96.

² Та чињеница указује на могућност да се радило о неком давно порушеном и запустелом храму, на чијим темељима је практично требало подићи нову цркву.

³ Сава Вукловић, *Српски јерарси од деветиоог до двадесетиоог века*, Београд—Подгорица—Крагујевац 1996, 170.

⁴ Милет (*Millet, Mülllet*), у османском државном систему заједница поданика који су припадали појединим вероисповестима. Један од најзначајнијих био је Римски, односно православни милет. Када је именован за првог васељенског патријарха по паду Цариграда, патријарх Генадиј Схоларис постао је и *милет-баџа* (етнарх) Римског милета (*Rum milleti*), односно свих православних хришћана у Османском царству. Постојали су и други милети, Јерменски (*millet-i Ermeniyan*), Римокатолички (*Katolik miletti, Lattin milleti*), Јеврејски (*Yahud milleti*), као и милети припадника монофизитских цркава. М.О.Н. Ursinus, *Millet*, Extract, from the Encyclopaedia of Islam, CD ROM, edition v. 1.0, 1.

⁵ Назив *Рум* према одредници интернет-издања Речника Турског лингвистичког друштва (*Güncel Türkçe Sözlük*) у употреби је за 1) Грке у муслиманским земљама; 2) народ који је живео у границама Источног римског царства; 3) Анадолију. Други речници дозвољавају и значење „римски“, „из Рима“, Византинац, Византија. Имајући у виду контекст докумената, *Римски (Ромејски)* милет, односио се на све православне поданике Османског царства, а његов представник пред државним властима био је васељенски патријарх. У тексту превода докумената, уместо дословног имена *Римски милет*, преводилац је користио назив *Грчки народ*, да би се избегла могућа забуна због помињања Римокатолика (Латина) у документу под бројем 2.

⁶ За централне османске власти, сви православни поданици чинили су један милет, па из тога и проистиче поистовећивање свих православних поданика Царства са Грцима, који су у Васељенској патријаршији били доминантни и најутицајнији.

Други приложени документ је писмо које је од централних власти, преко босанског валије, вероватно упућено кајмакаму Травничког санџака. У писму босанског валије⁷ наводи се да су монаси два манастира, *изнова њодиђнуша* уз царску дозволу, преко травничког кајмакама⁸ 1864. затражили дозволу да се отвори школа за школовање римокатоличког свештеничког подмлатка у том крају, како због стицања знања не би морали да одлазе у суседну државу, Аустрију. Неки делови овог писма подвлачени су, али то није омело њихово ишчитавање. На томе је приликом транскрипције посебно указано, а текст такође подвучен. Из овог писма видљиво је да је од централних власти тражена и новчана подршка и да је Министарство финансија и јавних радова утврдило да би дозвола, сагласно дотадашњој пракси и царским ирадама,⁹ могла бити издата, али да је основни проблем био годишњи трошак између 40 и 50 хиљада гроша, што би било оптерећење за царску ризницу, па је наведено да коначна одлука о томе зависи од, како се наводи, *Високог већа за њраведне одлуке*. Из овог документа јасно је да је у два фрањевачка манастира, Гуча Гора и Горица, извршена темељна обнова, да се верски живот у њиховим парохијама развијао под утицајем нешто блажих прилика за хришћане у Османском царству, као и то да су будући свештеници тада ишли на школовање у суседну Аустрију, а вероватно и у неке италијанске школске институције.

Трећи документ из 1872. најкраћи је и најјаснији по садржају. У њему се наводи да је грађевинско земљиште, уз накнаду од 10.000 гроша, уступљено Православној цркви за градњу храма. Међутим, како та накнада у тренутку настанка документа још увек није била плаћена, босанском валији¹⁰ наложено је да их упише у *распоред дугова*, а затим и наплати то потраживање. И у овом документу изричито се не помиње о којој цркви је реч, али је велика вероватноћа да се ради о истом храму који се помиње у првом документу, који је у међувремену можда био довршен, а поменута, у то време велика такса, још увек није била плаћена.

Овом приликом документа из тематске целине *Немухамедански релиџии* Фонда 198 А БИА, дати су хронолошким редоследом њиховог настанка. С обзиром на то да су писани арапским писмом, прво је извршена њихова транскрипција на савремени турски правопис, а испод сваког од њих дат је превод на српски језик. Места која није било могуће прочитати, или су недовољно читљива, обележена су угластим заградама са три тачке унутар њих, с тим што је на разлог нечиткости указано у пратећем научном апарату. Сви датуми у преводима докумената дати су по Грегоријанском календару.

⁷ У то време босански валија био је Топал Шериф Осман-паша, босански валија 1861—1869. Nazim Šabanović, *наведено дело*, 96.

⁸ *Кајмакам*, заступник везира или валије у неком управном подручју или на некој дужности, срески начелник.

⁹ *Ираде*, царска заповест.

¹⁰ У то време босански валија био је Сафвет-паша.

ТРАНСКРИПЦИЈА¹¹ И ПРЕВОД ДОКУМЕНАТА

1.

Devletlû efendim hazretleri,

Travnik sancağında tâbi' İhlivna¹² kazasında inşâ olunan bir bâb Rum kilisesi-ne senede ma'lûm-ül-mikdâr öşr tahsîs olduğu ifâdesine dâir Bosna vâlisi devletlû paşa hazretlerinin [...] müştereken tevârüd eden tahrîrâtı evrâk-ı melfûfesi, ve o babda dîvân-ı hümâyûndan yazılan muktezâ ile beraber, manzûr-i vâlâları buyurulmak üzere leffan gönderilmiş olmağın hazinece iktizâsının icrâsı mütevakkıf-ı himem buyuruldu.

18 Cemaziyelâhir [12]74

Okunan vâridât-ı muhâsebe-i şâhâne

6 Şa'bân (12)74

Ba'de-hu okunan zukâr [?] olunmak üzere evvel [ol?] adım husûs-ı mezbûrun kanûn keyfiyeti dîvân-ı hümâyûn kılınmış zukâr [?!] olunması bâbında fermân hazret-i men lehu-el-emrindir.

6 Şa'bân 1274

Kanûn keyfiyeti dîvân-ı hümâyûn kılındı.

8 Şa'bân [12]74

Müceddeden inşâ olunacak kilise mahall-i arâzî-i emîriyyeden olduğu takdirde ol arzın hukuk-ı mülkiyesini muhafazaten bina yapılacak. Mahalden ne mikdâr öşr alınmakta ise ol mikdârın takdîriyle keyfiyetin Dersaadete buyurulması kilise inşâsı zımında bilirâde-i seniyye- şâhâne yazılagelen evâmir-i aliyeye derc olunamakta olup kanûn-ı cedîdde buna dâir fikra münderic ise de el-hâletü hâzihi irâde-i seniyye şerefsudûr olunmadığı ma'lûm-ı devletleri buyuruldukta fermân-ı hazret-i veliyy-ül-emrindir.

12 Şa'bân [1]274

İhlivna kazasına mütemekkin Rum milletinin âyîn edecek ma'bedleri olmadığından ruhsatı hâvî sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince inşâ olunacak [...]ve¹⁴ kilise-i mezkûrun inşâsı zımında

НБКМ, БИА, фонд 198 А, архивна единица 496

¹¹ Транскрипција урађена према: Ferit Develliođlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1999.

Датуми по хиџри прерачунати су према таблицама: Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1988.

¹² Ливно.

¹³ Оштећен завршетак реда.

¹⁴ Оштећен документ

Оригинал

ПРЕВОД

Његовом превасходству, честитом ефендији,

Послати су ковертирани дописи и ковертирани списи његове преузвишености честитог паше босанског валије заједно са [...] ¹⁵ дописом Царског већа, а који се односе на то да је за једну грчку ¹⁶ цркву подигнута у кадилуку Ливно у Травничком санџаку, одређен десетак у познатом износу, те је затражена пажња Вашег превасходства и извршење онога што је потребно од стране ризнице.

3. фебруара 1858.

Прочитани приходи царског рачуноводства 22. марта 1858.

Први корак да би оно што је прочитано било корисно, Царско веће је поменуто питање унело у закон, а у вези са тим да буде корисно, заповест је на Вама.

22. марта 1858.

Одредбу закона утврдило Царско веће.

Уколико се црква која ће изнова бити подигнута налази на царској земљи, зграда ће бити направљена штитећи право својине над том земљом. Уз узвишене заповести које се стално пишу по узвишеној царској вољи, пише да се у престоници ствар изнесе уз процену износа у ком је узиман десетак са тог места и озида црква. Премда је о томе у новом закону написана одредба, примите к Вашем честитом знању да тренутно о томе није часно издат царски декрет, а заповест је на Вама.

28. марта 1858.

Будући да области грчког народа ¹⁷ који је настањен у кадилуку Ливно немају храмове, у складу са узвишеном заповешћу која садржи дозволу за то, црква [...] ¹⁸ што ће бити подигнута и због изградње поменуте цркве.

¹⁵ Недостаје ред на снимку документа.

¹⁶ Православну. У оригиналу документа користи се термин *Рум*, односно црква Римског (ромејског) милета.

¹⁷ И на овом месту употребљен је израз Римски (Ромејски) милет, а не грчки народ.

¹⁸ Недостаје ред на снимку документа.

Bosna vâlisi devletlû paşa hazretlerinin melfûf tahrîrât-ı meâli Travnik kasabasında Guca Gora karyesinde ve İhlivna kazası kenarında Gorica'da mukaddema bâ-irâde-i seniyye müceddeden iki bâb Latin manastırı inşâ olunmuş ise de, ruhbanlık tarik ve silsilesine geçmek üzere Latin âyîni vechile geçenlerinin tahsil-i ilm eyliyecek henüz bir mektepleri bulunmadığından içlerinden müstaidları Avusturya ülkesine göndermeğe mecbur olduklarına mebni, tahsil-i ilm için ruhbanlık tarîk geçecekler ba'demâ Avusturya'ya gönderilmeyip kendi nazarlarında ta'lîm ve terbiye ettirilmek üzere, taraf-ı saltanat-ı seniyyeden bir mektep inşâsıyla lâzımgelen hocaların ve idâre-i mektebe mukteza vazifenin ta'yinine müsaade buyurulması Latin milleti tarafından millet-i merkûme tarafından istid'a olunmadığı ve bu keyfiyet-i muhasenât Avusturya'ya gitmeyip burada tahsil-i ilm eylemelerinde kavâid ve muhasenât olacağı ifadesine dair Travnik sancağı kaymakamlığından tevârüd eden tahrîrât ve iki kıt'a istid'anâme tercümesi leffan kılınmış, ve bu keyfiyet hâlen ve istikbâlen takdîre şâyân ise de, senevi kırk elli bin guruş masraf mütevakkıf olarak ber muktazay-ı vakit ve hâl hazine-i celîlece masârifât-ı mezkûrenin kabûl ve adem-i kabûl re'y-i âliye mütevakkıf mevâddan idüğü beyânından ibâret olup bu misillu mektep inşâsı zımında bâ-irâde-i seniyye-i şâhâne evâmir-i âliye verilegeldiği kuyudan müstebân ise de, tahrîrât ve tercümesi meallerine nazaran keyfiyetin mâliyye ve nâfia nezâret-i celîlelerine bilmuhâbere icrây-ı îcâb ber mûcib-i istid'a hocaların ve mektebin mekteb-i mesfûrun inşâsıyla hocaların idâresine lâzımgelen vazîfenin taraf-ı saltanat-ı seniyyeden i'tâ ve ihsân-ı umûr-i irâdiyye oluna. Ol babda Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliyyenin ârâ-ı sâibesine mütevakkıf mevaddan idüğü muhatilm-i alileri buyurulduğu.¹⁹

10 Zilkade 1280

НБКМ, БИА, фонд 198 А, архивна единица 497

Оригинал

ПРЕВОД

Садржина ковертираних дописа његове висости честитог паше босанског валије: иако су раније с царском дозволом изнова подигнута два латинска²⁰ манастира у Горици, на ободу кадилука Ливно у селу Гуча Гора у касаби Травнику, будући да још увек немају школу у којој би они који по католичком обичају прелазе у монашки ред стицали образовање, па су сходно томе принуђени да способне међу њима шаљу у државу Ау-

¹⁹ Подвучени редови у овом документу су прецртани или је изнад њих повучена линија.

²⁰ Римокатоличка.

стрију. Како више не би слали оне који би да се замонаше у Аустрију, и како би им се омогућило образовање и васпитање према њиховом сопственом виђењу, сачињени су дописи и преводи две молбе који су стигли од кајмакама Травничког санџака о томе да османска влада дозволи градњу једне школе и постављење потребних учитеља и управе школе, и у којима се каже да католички милет није упућивао званичну молбу и да ће то питање повластица бити у томе да не одлазе у Аустрију већ да овде стичу образовање. Премда ово питање и сада, а и убудуће треба ценити, годишњи трошак од четрдесет-педесет хиљада гроша и његово примање и непримање сходно времену и стању од стране царске ризнице јесте питање које зависи од царског мишљења.²¹ У вези с подизањем овакве школе, иако су узвишене заповести с високом царском ирадом јасне из регистара који се стално издају, у складу са садржајем дописа и превода, нека се од стране узвишеног царства у преписци с Министарством финансија и јавних радова учини што је потребно и према званичној молби да и дозволи подизање поменуте школе и служба учитеља потребна за управљање њоме. Молимо да примите к знању да ово зависи од исправног мишљења Високог већа за праведне одлуке.²²

17. априла 1864.

3.

Makam-ı nezâretpenâhiden tastîr buyurulup suret-i merbûta bulunan tahrîrâtta münderic olduđu vechile zikr olunan arsanın on bin guruş bedel ile bilistizân Rum kilisesine terki muktezâ-yı irâde-i seniyyeden bulunduđu fî-mâ dâhi musaddak olduđuna ve bedeli şimdiye deđin tesviye olunması olduđu, tedkikât-ı mukteziyyeden anlaşıldığına mebni mezkûr arsanın mutasarrıflarının huzur-ı şer’-i şerifte ikrârları alındıktan sonra, i’tâsı taht-ı irâdede bulunan sâlif-ül-beyân on bin guruş seksen yedi senesi bakayâ seksen sekiz senesi emvâline tecâvüz ettirilmeyerek sinîn-i sâbika emvâl-i bakayâsı tahsîlâtından bâ sened i’tâsıyla cetvel-i masârifâtın düyûn cihetine idhâl ve alınacak hüccet ve senedinin²³ celîleye tesyârı siyâkında Bosna vilâyeti vâililiğine cevap tastîr babında fermân-ı hazret-ı men lehü el-emrindir.

16 Nîsân [1]288

НБКМ, БИА, фонд 198 А, архивна единица 498

²¹ Дословно стоји „високог мишљења” или „узвишеног мишљења”, као што се за Османско царство у документима среће назив „Узвишена држава”.

²² Високи орган правосуђа, основан 1837, у чијој је надлежности било доношење закона, давање мишљења о државним питањима и суђење високим државним службеницима.

Оригинал

ПРЕВОД

Министарство је благоизволело написати, те сходно ономе како је назначено у дописима чији се примерак налази у прилогу, препуштање поменутог грађевинског земљишта с добијеном дозволом за накнаду од десет хиљада гроша грчкој цркви,²⁴ будући да је такође потврђено налогом царске заповести, а с обзиром на то да поменута накнада до сада није плаћена, што се схватило из потребних испитивања након добијања изјава лица која располажу реченим земљиштем пред шеријатским законом, треба упутити одговор валији Босне у чијем је контексту следеће: речених десет хиљада гроша које су вољни да дају, наплатиће се тако што ће се издавањем потврде уписати у распоред дугова, и то од прихода од заостале имовине из ранијих година, не нарушавајући имовину из осамдесет осме с преосталом имовином из осамдесет седме године, о чему ће се слати потврде.²⁵

16. април 1872./28. април 1872.

Писмо 18. април 1872. 292 трошак

Написано 27. сафера [12]89. / 23 априла [12]88 — 5. маја 1872.

THREE DOCUMENTS FOR THE HISTORY OF THE CHRISTIAN CHURCHES
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

by

Nedeljko Radosavljević, Mirjana Marinković

Summary

After the implementation of the Tanzimat reforms in The Ottoman Empire and Omer-Pasha Latas's expedition, the position of the Christian population in The Bosnian Eyalet was partly improved as far religious liberties were concerned. As a result of that, but also of the increasing economic power of the Christian population, there also appeared attempts to get from the Ottoman authorities the permission to build new or repair the previously completely abandoned and ruined churches, as well as to build religious schools in which future priests would be educated. So far unknown sources of the Ottoman origin, translated and presented in this paper, discuss precisely such attempts of the Christians of both rites who were still under the direct Ottoman authority, but also the reactions of the Ottoman authorities to these attempts.

²³ Нечитка реч.

²⁴ У оригиналном документу такође је и на овом месту употребљен израз Римска (Ромејска) црква *Rum kilisesine*.

²⁵ На документу се налази и печат, који је делимично нечитак. На њему пише *заштита расходи*.